

Daria JANOWIEC

Uniwersytet Jagielloński

dariuszka1985@o2.pl

DIALOG CERKWI Z PAŃSTWEM W NAUCE SPOŁECZNEJ PATRIARCHATU MOSKIEWSKIEGO

ABSTRACT

The dialogue between The Orthodox Church and the state in view of the social concept of the Moscow Patriarchate

This paper concerns the issue of the dialog between the Russian Orthodoxy and the state based on the document The Basis of the Social Concept. The main idea is to present a vision of the relationship and cooperation between the Moscow Patriarchate and the state, which was contained in the social concept of the Russian Orthodox Church, as also the impact of this concept on the development of church-state relations at the present stage. This issue became the subject of the interest both, researchers, representatives of the Moscow Patriarchate and public opinion as well. Thus, the analysis of this phenomenon is the matter of a great importance to the understanding the nature of the relations between the Orthodox Church and the state in Russia after 1991. The subject of considerations will be such issues like: attitudes to the state and government, the problem of the state system, Christian's loyalty to the secular national power, concept of the secular state based on the social concept of the Orthodox Church.

Keywords: dialogue, social teaching, state, Moscow Patriarchate, Orthodox Christianity

Słowa kluczowe: dialog, nauczanie społeczne, państwo, Patriarchat Moskiewski, prawosławie

W kulturze rosyjskiej prawosławie odgrywało i nadal odgrywa szczególną rolę. Wejście w przestrzeń kultury chrześcijańskiej zbiegło się niemal w czasie z początkami ruskiej państwowości. Jak podkreślił patriarcha Aleksy II¹, wybór prawosławia stał się siłą napędową w historii Rosji określającą najgłębsze cechy rosyjskiej świadomości, kultury, a także bytu codziennego². Jedną z przestrzeni kultury, w jakich Cerkiew prawosławna zajęła ważne miejsce, jest problem państwa i władzy. Relacje Cerkwi z państwem od początków przyjęcia prawosławia na Rusi były przedmiotem żywego zainteresowania, które wyrażało się m.in. w literaturze staroruskiej opisującej zarówno podstawy relacji Cerkwi z kniazem, jak i przedstawiającej charakterystykę bogobojnego władcy, a także dającej bezpośrednie wskazania co do stosunku poddanego (będącego chrześcijaninem) do władcy (także chrześcijanina). Przykładem takiej twórczości są: *Powieść lat minionych*, *Słowo o zakonie i łasce*, *Przypowieść o Borysie i Glebie* czy też *Domostroj*³. Przytoczone wyżej dzieła potwierdzają tezę, iż to prawosławne wyobrażenia i tradycje sformułowały pojmowanie zadań i celów, jakie stoją przed władzą państwową. W opierciu o tradycję przejętą z Bizancjum oraz piśmiennictwo i teksty hagiograficzne w świadomości mieszkańców Rusi tworzył się obraz bogobojnego władcy, występującego zawsze w obronie prawosławia i wyznającego go ludu, a także kształtowała się opozycyjna do niego charakterystyka władcy niechrześcijańskiego⁴. Postacie takie jak: św. Sergiusz z Radoneża, metropolita Piotr, metropolita Aleksy czy też w późniejszym czasie patriarcha Hermogen odegrały znaczącą rolę w historii kultury rosyjskiej, wpływając nie tylko na bieg wydarzeń historycznych, ale przede wszystkim tworząc podwaliny pod specyfikę kultury rosyjskiej, z którą mamy do czynienia obecnie. Próbując zatem odpowiedzieć sobie na pytanie o to, jak współcześnie wyglądają relacje władzy świeckiej i duchowej w Rosji, nie możemy zapominać, iż są one wynikiem wielowiekowej tradycji i stanowią część doświadczenia kulturowego Rosjan. Obecnie problem relacji Cerkwi i państwa w Rosji wzbudza niezwykle kontrowersje. Opisując to zjawisko, często wysuwa się wniosek o całkowitym podporządkowaniu rosyjskiego prawosławia władzy świeckiej⁵. Stanowisko to stoi w sprzeczności z propagowanymi w czasach radzieckich opiniami na temat zbyt dużego wpływu Cerkwi na społeczeństwo, przy jednoczesnym braku kontroli władzy nad tym zjawiskiem, które skutkowały postulatem konieczności poddania Cerkwi ścisłej kontroli ze

¹ Wszystkie tłumaczenia są mojego autorstwa – D.J.

² Патриарх Алексий II, *Обращение к участникам международной конференции „Роль Православной Церкви в создании и развитии Российского государства”*, [w:] tenże, *Церковь и духовное возрождение России*, Moskwa 2005, s. 213.

³ Szerzej na ten temat zob. *Literatura staroruska. Antologia*, oprac. W. Jakubowski, R. Łużny, Warszawa 1971; H. Kowalska, *Kultura staroruska. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998, *Prace Katedry Literatury i Kultury Rosyjskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2; L. Suchanek, *Literatura i kultura staroruska*, Wrocław 1980, *Nauka dla Wszystkich*, nr 314.

⁴ Патриарх Алексий II, *Обращение к участникам...*, s. 213-214.

⁵ Za przykład mogą posłużyć szeroko rozprzestrzenione w Internecie publikacje takich autorów, jak: Sergiusz Filatow i Mikołaj Mitrochin.

strony władzy komunistycznej⁶. Co ważne, należy zauważyć, iż władza w Rosji z jednej strony mówi o oddzieleniu Cerkwi od państwa, przyjmuje zasadę wolności sumienia, która daje równe prawa wszystkim konfesjom. Z drugiej strony zwraca uwagę na fundamentalną rolę prawosławia w kulturze rosyjskiej, czego wyrazem może być nauczanie w szkołach przedmiotu *podstawy prawosławnej kultury*. Autorce niniejszego tekstu nie chodzi o to, aby po raz kolejny wchodzić w polemiki z przedstawionymi stanowiskami, ale o to, aby ukazać najnowsze stanowisko Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej wobec jej relacji z państwem w oparciu o przyjęte przez Sobór w roku 2000 *Podstawy nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*.

Podobnie jak Kościół katolicki, również rosyjskie prawosławie wypracowało własną doktrynę społeczną. W rozważaniach nad potrzebą stworzenia przez prawosławie doktryny społecznej bardzo często pojawiały się głosy mówiące o tym, iż Cerkiew prawosławna nie potrzebuje nauczania społecznego, gdyż jej zadaniem nie jest dialog ze światem, a dawanie świadectwa o nowym Człowieku, o Chrystusie⁷. Słuszna wydaje się konstatacja, iż po przyjęciu przez rosyjskie prawosławie *Podstaw nauki społecznej* wszelkie dyskusje na temat możliwości i potrzeby stworzenia doktryny społecznej przez Cerkiew prawosławna przestały być uzasadnione. Stało się tak dlatego, iż już na początku dokumentu zamieszczone zostało następujące stwierdzenie: *Celem Cerkwi jest nie tylko zbawienie ludzi, ale również zbawienie i odbudowa samego świata. Uczestnictwo człowieka w życiu otaczającego go świata powinno opierać się na zrozumieniu tego, że świat, społeczność, państwo są przedmiotem Bożej miłości*⁸. W ten sposób Rosyjska Cerkiew Prawosławna potwierdziła zasadność stworzenia nauczania społecznego, z którym mogła wejść w XXI stulecie. *Podstawy nauki społecznej* są wyrazem próby wdrożenia przez Patriarchat Moskiewski koncepcji modernizacji na podstawie tradycji. Wyraża się to w połączeniu tradycyjnych prawosławnych form ze współczesną argumentacją i stylistyką, które pozwalają na przekazanie podstawowych założeń światopoglądowych prawosławnych chrześcijan w sposób zrozumiały dla szerszego kręgu odbiorców, przy jednoczesnym poszanowaniu prawosławnej tradycji religijnej. W analizowanym dokumencie Rosyjska Cerkiew Prawosławna podjęła się ukazania eklezjologicznej perspektywy relacji między Cerkwią i współczesnym społeczeństwem ze szczególnym uwzględnieniem przestrzeni rosyjskiej. Cerkiew prawosławna w przeciwieństwie do Kościoła katolickiego nie stworzyła koncepcji „życia chrześcijanina w świecie”⁹. Nowatorstwo przywoływanego dokumentu odnosić należy właśnie do wspomnianej wyżej tradycyjnej modernizacji, która pozwala na określenie pozycji,

⁶ Пор. *Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью*, red. Г. Штриккер, Москва 1995; И. Маслова, *Совет по делам религий при совете министров СССР и Русская Православная Церковь*, [online] http://www.coramdeo.ru/Sovet_po_delam_religii_pri-1.html, 12 IV 2011.

⁷ G. Mantzaridis, *Grundlinien Christlicher Ethik*, St. Ottilien 1998, s. 55.

⁸ *Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. III. Церковь и государство*, [online] <http://www.mospat.ru/ru/documents/social-concepts/iii/>, 2 II 2013.

⁹ Узунен Вениамин (Новик), *Социальное учение православной Церкви*, „Религия и право” 2000, nr 5, s. 5.

jaką zajmuje Cerkiew w odniesieniu do całego szeregu problemów. Dzięki czemu, jak słusznie zauważył Bogdan Wowczenko, prawosławie przypominało o swoim kosmo-
centryzmie, który zakłada nie ujęcie człowieka ze świata, a pokazanie ludziom piękną
świata, jako tworu Bożego¹⁰.

W nauczaniu społecznym Patriarchatu Moskiewskiego bardzo ważne miejsce zaj-
muje problem dialogu Cerkwi z państwem, który wywołuje duży rezonans społecz-
ny¹¹. Jeden z rozdziałów *Podstaw nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*
poświęcony został problemom państwa. Jednocześnie należy zauważyć, iż w całości
przywoływanego dokumentu zagadnienie relacji Cerkwi i państwa zajmuje bardzo
ważne miejsce i niejednokrotnie w mniej lub bardziej wyraźny sposób staje się istot-
nym elementem podejmowanych rozważań, co potwierdzają słowa patriarchy Cyryla,
który stwierdził, iż *Dokument wypracowany przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną ma
za zadanie przedstawienie wspólnego dla całej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej stano-
wiska w kwestiach relacji Cerkiew–państwo oraz ogółu problemów współczesnego spo-
łeczeństwa*¹². Można by zadać pytanie: dlaczego dla Patriarchatu Moskiewskiego
tak istotne stało się wyartykułowanie swojego stanowiska w kwestiach relacji z wła-
dzą świecką? Odpowiedzi udzielił Paul Evdokimov, który pisał: *Kościół zajmuje się
pojedynczymi duszami, ale również troszczy się o społeczność narodowe. Dzięki grze
okoliczności historycznych Kościół może znaleźć się w sercu jakiegoś narodu i wyrażać
jego sumienie, tak jak może zostać odepchnięty na margines życia narodowego i stać się
w nim obcym ciałem, jednakże nie może on nigdy wyrzec się swej misji teokratycznej,
nie zdradzając swej własnej natury*¹³. Aby dalej stwierdzić: *Los świata zależy od
wyszukanej postawy Kościoła, od swoistej sztuki udzielania się*¹⁴. Dlatego też w przy-
padku rosyjskiego prawosławia, które odegrało tak ważną rolę w formowaniu i roz-
woju kultury rosyjskiej, koniecznością stało się uchwycenie złożonych zależności
między władzą duchową i świecką, aby dzięki temu częściowo sformułować odpo-
wiedź na pytanie o przyszłość Rosji. Specyfika nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi
Prawosławnej wynika z kulturowo-społecznej sytuacji Rosji. W *Podstawach nauki
społecznej* współpracę Cerkwi z państwem potraktowano w sposób szeroki i określi-
no cały szereg płaszczyzn współdziałania obu typów władzy. Szczegółowo temat ten
omówiony został w rozdziale III analizowanego dokumentu zatytułowanym *Cerkiew*

¹⁰ Б. Вовченко, *Церковь и государство в социальной концепции Русской Православной Церкви*, „Государственное управление. Электронный вестник” 2010, nr 23, s. 6, [online] <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2010/23/Vovchenko.pdf>, 2 II 2013.

¹¹ Рог. *Религия и российской многообразия*, red. С. Филатов, Москва 2011; патриарх Кирилл, *Сила нации в силе духа. Книга размышлений Святейшего Патриарха Кирилла*, Минск 2009; *Двадцать лет религиозной свободы в России*, red. А. Малашенко, С. Филатов, Москва 2009.

¹² Патриарх Кирилл, *Доклад митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла председателя Отдела внешних церковных сношений Московского Патриархата на Юбилейном Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви об „Основах социальной концепции Русской Православной Церкви” (15 августа 2000 года)*, [online] <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/noauthor/basics/18.html>, 2 II 2013.

¹³ Р. Evdokimov, *Православие*, przeł. J. Klinger, Warszawa 2003, s. 323.

¹⁴ *Tamże*, s. 326.

i państwo, gdzie przedstawiono wzajemne relacje pomiędzy władzą kościelną a państwem, a także określono różnice między ich funkcjami i zadaniami, jakie powinny wypełniać¹⁵. W powyższym rozdziale Patriarchat Moskiewski przedłożył rosyjskiemu społeczeństwu swoją wizję systemu politycznego i zadań, jakie stoją przed państwem zgodnie z religijnymi normami prawosławia.

Cerkiew wchodzi w relacje ze światem zewnętrznym, którego częścią jest również państwo. Jest to wynik jej udziału w ziemskiej historii ludzkości. Jednocześnie wchodząc w dialog z ziemską rzeczywistością, Cerkiew ma swoje źródło poza nią. Opisując położenie Kościoła we współczesnym świecie, Evdokimov podkreślił, iż: *W dobie obecnej prawie wszędzie chrześcijanie żyją w warunkach rozdziału Kościoła od państwa. Kościół może przystosować się do nowej sytuacji, jedynie zachowując nienaruszony, uniwersalny i całościowy charakter swej misji, jaki jest właściwy jego naturze. Ale teokryzacja staje się bardziej wewnętrzna. Postuluje on obecność Kościoła wszędzie, jako sumienia, którego głos brzmi wolnością i zwraca się ku wolności, poza wszelkim nakazem świeckim. Jeśli traci on bezpośredni wpływ z braku empirycznych środków państwowych, to wygrywa na sile moralnej przez suwerenną niezależność, jakiej nabierają jego słowa*¹⁶. Dlatego też Kościół nie może nie prowadzić dialogu z władzą świecką, która powołana została po to, aby ułożyć ziemskie życie człowieka, życie, którego częścią jest również religia. Z punktu widzenia chrześcijanina wiara powinna ukierunkowywać wszystkie ludzkie myśli, słowa i uczynki¹⁷. Oznacza to nie tylko reprezentowanie określonych postaw, lecz także aktywne uczestniczenie w życiu Kościoła. W związku z tym państwo, którego obywatelami są chrześcijanie, bardzo często ma do czynienia z Cerkwią. To zaś uzasadnia podjęcie zagadnienia dotyczącego ich wzajemnych relacji.

Tworząc swoją wizję relacji Cerkwi i państwa, Patriarchat Moskiewski rozpoczyna od przedstawienia historii powołania państwa ukazanej w Biblii. Podnosząc od razu drugoplanową rolę państwa w odniesieniu do rodziny, która jest pierwotną wspólnotą, stanowiącą podstawę każdego społeczeństwa, Rosyjska Cerkiew Prawosławna zwróciła uwagę na pierwotność teokracji jako systemu władzy. Powstanie świeckiego państwa było efektem oddalenia się człowieka od Boga. Państwo powstało w wyniku działania procesu historycznego. Bóg uszanował wolny wybór człowieka, który zaprzagnął odrzucić jedyną prawdziwą teokrację. Było to pozostawienie ludziom przez Boga możliwości organizacji życia społecznego w taki sposób, aby przeciwdziałać dalszemu pograżeniu się ludzkości w grzech¹⁸. Władza świecka miała przeciwdziałać postępującemu upadkowi człowieka poprzez wykorzystanie środków, jakimi dysponuje. Jak stwierdziła Hanna Kowalska-Stus w swojej analizie *Podstaw nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi*

¹⁵ Analizowany dokument zamieszczony został na oficjalnym portalu internetowym Departamentu Spraw Zagranicznych Patriarchatu Moskiewskiego: <http://www.mospat.ru/ru/documents/social-concepts/>.

¹⁶ P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 325.

¹⁷ Патриарх Алексей II, *Приветствие участникам конференции „Религия и дипломатия”*, [w:] *тенге, Церковь и духовное возрождение...*, s. 209.

¹⁸ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

Prawosławnej, państwo istnieje po to, aby sprzeciwić się złu i propagować dobro¹⁹. Jest ono elementem świata skażonego grzechem pierworodnym i pomimo to zostało błogosławione przez Boga dla obrony ludzi przed konsekwencjami działania Adama w raju. Bóg, widząc, iż człowiek pogrąży się w grzechu coraz bardziej, zgodził się na to, aby władza świecka wzięła na siebie zadanie odgradzenia każdej osoby, ale także wspólnoty ludzkiej jako całości, od przejawów grzechu. Powołanie państwa do istnienia nie wynika bezpośrednio z pierwotnej woli Bożej, a z konsekwencji owego upadku człowieka. Jednocześnie, co podkreślono w nauce społecznej Patriarchatu Moskiewskiego, zgadzając się z decyzją wspólnoty Izraela, Bóg oczekiwał od władzy świeckiej przestrzegania Jego praw²⁰. Jak można zatem zauważyć, Cerkiew, sprzeciwiła się w ten sposób upatrywaniu początków państwa w pierwotnym Boskim planie, wskazując na to, iż pojawienie się instytucji państwa miało charakter pośredni. Dzięki temu Rosyjska Cerkiew Prawosławna w oficjalnym dokumencie ostatecznie rozwiązała problem teologicznych rozważań nad zagadnieniem natury państwa. Z powyższego rozumowania wynika konstatacja, iż w nauczaniu społecznym Patriarchatu Moskiewskiego państwo odgrywa rolę drugoplanową w stosunku do Cerkwi, która – jako Ciało Chrystusowe – ma charakter pierwszoplanowy i pierwotny.

Podobnie jak w innych rozdziałach analizowanego dokumentu również w części III, dotyczącej problemu państwa, Rosyjska Cerkiew Prawosławna odnosi się do motywu chrystologicznego, stanowiącego podstawę rozważań nad podejmowanymi przez nią zagadnieniami. Autorzy *Podstaw nauki społecznej* przywołali fakt, iż poprzez Wcielenie Syn Boży podporządkował się władzy świeckiej. Zgodził się z wyrokiem Piłata, namiestnika rzymskiego, któremu powiedział: *Nie miałbyś żadnej władzy nade Mną, gdyby ci jej nie dano z góry. Dlatego większy grzech ma ten, który Mnie wydał tobie* (J 19,2). W ten sposób Chrystus potwierdził, że władza świecka pełni swoją funkcję wyłącznie dzięki temu, iż to Bóg pozwolił ludziom na jej ustanowienie. Jednocześnie słowa te można interpretować w charakterze uzasadnienia tezy, że władza ta ma za zadanie wypełnienie swoich obowiązków, a obowiązkiem ludzi jest podporządkowanie się jej decyzjom. Co nie stoi na przeszkodzie wiernej służbie Bogu, gdyż jak podkreślono: *Oddajcie więc Cezarowi to, co należy do Cezara, a Bogu to, co należy do Boga* (Mt 22,21). Owo posłuszeństwo wobec władzy świeckiej poparte zostało w dokumencie słowami apostoła Pawła, który w Liście do Rzymian tak opisywał to zagadnienie: *Każdy niech będzie poddany władzom, sprawującym rządy nad innymi. Nie ma bowiem władzy, która by nie pochodziła od Boga, a te, które są, zostały ustanowione przez Boga. Kto więc przeciwstawia się władzy – przeciwstawia się porządkowi Bożemu. Ci zaś, którzy się przeciwstawili, ściągną na siebie wyrok potępienia* (Rz 13,1-2). Jak już powiedziane zostało wyżej, władza świecka powstała w wyniku upadku człowieka i służyć ma przeciwdziałaniu konsekwencjom owego upadku i w tym reali-

¹⁹ H. Kowalska, *Współczesne dzieje i problemy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*, [w:] *Życie religijne i duchowość współczesnych Słowian*, red. L. Suchanek, Kraków 2002, s. 18, *Prace Komisji Kultury Słowian*, t. 2.

²⁰ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

zuje swoją misję. W *Podstawach nauki społecznej* zadanie to zostało szczególnie podkreślone i wyrażone słowami: *Pismo Święte wzywa dzierżących władzę do wykorzystania siły państwa w celu ograniczenia zła i szerzenia dobra, w czym w rzeczywistości tkwi moralny sens istnienia państwa*²¹. Jak zaznaczono w dokumencie, wierni Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej powinni podporządkowywać się władzy świeckiej oraz modlić się za nią, bez względu na wyznawaną przez jej przedstawicieli religię. Cerkiew, wykorzystując swój autorytet, wzywa do modlitwy za władzę nie dlatego, że widzi w tym swój obowiązek w stosunku do instytucji, która stoi ponad nią. Wręcz przeciwnie, konieczność modlitwy za rządzących wynika, jak zauważył Konstanty Karras, z faktu, iż to właśnie oni wystawieni są na największą pokusę związaną z otrzymaniem i utrzymaniem władzy, z podejmowaniem decyzji i działań w imieniu tych, którzy tę władzę wybrali²². Patriarchat Moskiewski przestrzega przed absolutyzacją władzy państwowej, jej utożsamianiem z władzą i wolą Bożą²³. Przed postawieniem znaku równości między państwem i Cerkwią ostrzegał metropolita Antoni Chrapowicki, który stwierdził, iż: *Nawet państwo, którego prawa według ludzkich norm są najsprawiedliwsze, a jego władcy są najmądrzejsi, nie może być częścią Cerkwi... Dlaczego? Dlatego, że opiera się ono na sile fizycznej, nieprzestrzeganie nakazów kara ziemskimi karami, a tych, którzy ich przestrzegają, nagradza ziemskimi dobrami*²⁴. Nie można zapominać, że władza państwowa ma charakter i wartość ziemską, czasową i przemijającą, uartykułowaną w zasadzie jedynie obecnością w świecie grzechu i koniecznością jego pokonania. Sama władza również nie ma prawa do podejmowania prób przejęcia należnej Bogu czci i odrzucania ustanowionego przez Niego porządku. To Bóg pozwolił na sprawowanie władzy państwowej i to On stanowi jej ograniczenie. Otóż zdaniem Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej władza ta nie ma prawa do poszerzania swoich prerogatyw w tym kierunku, aby całkowicie oddzielić się od Boga, co mogłoby doprowadzić do bałwochwalstwa, które pozbawia władzę państwową jej pierwotnej roli²⁵. Ten niezwykle wyrazisty postulat zawarty w nauczaniu społecznym Patriarchatu Moskiewskiego jest jasnym odwołaniem do wielowiekowej tradycji pojmowania władzy w prawosławiu. Jak można zauważyć, w przekonaniu rosyjskiego prawosławia nie istnieje władza świecka, w rozumieniu tego terminu jako oderwania spraw publicznych od religii. Podejmując ten temat, Evdokimov zauważył: *Wszelka władza pochodzi od Boga, może się wyrodzić, ale istnieje tylko w zależności od Absolutu. Historia nie jest bynajmniej autonomiczna, wszystkie jej momenty odwołują się do Tego, który dzierży wszelką władzę na niebie i na ziemi. Ten związek zostaje zachowany również w przypadku jego świadomej negacji, gdyż nawet w sekularyzacji ona sama, jako pewien stan*

²¹ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

²² K. Karras, *Святая Троица, Церковь и политика в светском обществе*, [w:] *Православие в современном мире*, Санкт-Петербург 2005, s. 173.

²³ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

²⁴ Митрополит Антоний (Храповицкий), *Превосходство православия над учением папизма в его изложении Вл. Соловьевым*, [w:] *tenże, Избранные труды, письма, материалы*, Москва 2007, s. 393.

²⁵ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

historyczny, zawiera w sobie sąd nad sobą – co zupełnie wyklucza wszelką sytuację neutralną²⁶. W perspektywie prawosławnej istnieje tylko jeden Bóg i to On nadał władzy państwowej jej znaczenie. Nie można zerwać organicznego związku władzy z Tym, który ją ludziom nadał. Dlatego też zawsze i wszędzie ma ona obowiązek kierowania się Jego prawami, jako tymi, które najpełniej służą dobru człowieka. A zatem władza państwowa zawsze rozpatrywana jest w kontekście człowieka i jego relacji z Bogiem. Jak podkreślono w *Podstawach nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*, tradycja relacji Cerkwi i państwa ma w prawosławiu szczególne znaczenie. Wypracowało ono bowiem idealny model tych relacji, który odzwierciedlił się w tzw. symfonii władzy świeckiej i duchowej. Model ten zrealizowany mógł być jedynie w prawosławnym państwie²⁷, jako że wymagał zaangażowania ze strony władzy państwowej, która nie mogła mieć charakteru świeckiego, a musiała utożsamiać się z religią prawosławną. Relacje bazujące na wzajemnym dopełnianiu się obu typów władzy oparte były na następującej zasadzie: *Zachowując swoją mistyczną niezależność, Kościół stanowił wraz z państwem niepodzielną całość*²⁸. Opisując tę relację, autorzy dokumentu stwierdzili: *Biskup podporządkowuje się przedstawicielowi władzy państwowej, jako poddany, a nie dlatego, że jego władza biskupia wywodzi się od władzy państwowej. Podobnie przedstawiciel władzy państwowej podporządkowuje się biskupowi jako członek Cerkwi szukający w niej zbawienia, a nie dlatego, że jego władza pochodzi od władzy biskupa*²⁹. Nie można zapominać, iż symfonia Cerkwi i państwa może istnieć dopóty, póki każda ze stron nie narusza naturalnej granicy, oddzielającej władzę świecką od władzy duchowej³⁰. W ten sposób Rosyjska Cerkiew Prawosławna poprzez historyczne nawiązania starała się opisać zasadę obecnej współpracy Cerkwi i państwa.

Aby właściwie zrozumieć rolę Cerkwi i powołanie samego państwa, należy zwrócić szczególną uwagę na podkreślone w dokumencie różnice w naturach obu typów władzy. Otóż, jak już powiedziane zostało wyżej, Cerkiew powołana została bezpośrednio przez Boga, podczas gdy zgoda na ustanowienie władzy państwowej jest konsekwencją określonych procesów historycznych, przede wszystkim jednak upadku człowieka, a nie pierwotnego zamiaru Boga. Oba te podmioty mają różne cele. Głównym zadaniem Cerkwi jest pomoc wierzącym w drodze do uzyskania zbawienia, gdy tymczasem rola państwa zasadza się na zapewnieniu ludziom doczesnego szczęścia³¹. Samo państwo, a ściślej jego powołanie, nie powinno być rozpatrywane w perspektywie eschatologicznej, gdyż w Królestwie Niebieskim nie ma miejsca dla państwa takiego, jakie wyobrażają sobie ludzie³².

²⁶ P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 323-324.

²⁷ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

²⁸ H. Kowalska, *Kultura staroruska...*, s. 101.

²⁹ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

³⁰ Patriarcha Aleksij II, *Обращение к участникам...*, s. 214.

³¹ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

³² Interesująco kwestię zasad, jakimi kierują się państwo i Cerkiew, przedstawił Aleksiej Wieliczko, który zauważył, iż: *Państwo za swoich obywateli uznaje wszystkich ludzi, którzy mieszkają na jego terytorium*

Rosyjska Cerkiew Prawosławna w stworzonym przez siebie dokumencie starała się opisać nie tylko historycznie wykrystalizowane zasady współdziałania Cerkwi i państwa. Jej głównym celem było przedstawienie owych relacji współcześnie. Określając ich podstawy, autorzy nauki społecznej Patriarchatu Moskiewskiego stwierdzili: *Wę współczesnym świecie państwo najczęściej ma charakter świecki i nie wiąże się jakimikolwiek religijnymi obowiązkami. Jego współpraca z Cerkwią ograniczona jest do pewnych sfer i oparta na wzajemnym niemieszaniu się w sprawy drugiej strony dialogu. Jednakże, z reguły, państwo ma świadomość, iż ziemskie dobro człowieka niemożliwe jest bez przestrzegania określonych norm moralnych – tych samych, które konieczne są dla osiągnięcia zbawienia. Dlatego też zadania i działalność Cerkwi i państwa mogą się łączyć nie tylko w celu osiągnięcia czysto ziemskiego dobra, ale również w realizacji zbawczej misji Cerkwi*³³. Należy zauważyć niezwykle istotny fakt, będący jedną z najbardziej charakterystycznych cech nauczania społecznego rosyjskiego prawosławia, jakim jest rozpatrywanie przywoływanych problemów nie z punktu widzenia konieczności dopasowania się Cerkwi do sekularnego świata, a przeciwnie. To sekularny świat musi odnaleźć swoje miejsce w dialogu z Cerkwią. W przypadku państwa odzwierciedla się to w świadomości konieczności współpracy z religią, po to, aby pomóc człowiekowi w osiągnięciu przez niego celu ostatecznego jego istnienia. Problem celu ostatecznego ma niezwykle ważne znaczenie dla prawosławia. Opisując znaczenie eschatologii dla prawosławnego chrześcijanina, Paul Evdokimov stwierdza: *Teologia celów ostatecznych przewiduje wzniesienie myśli ludzkiej na jej własny krzyż... Obejmuje ona całość Objawienia, stawia problem tajemnicy człowieka eschatologicznego – Filius sapientiae – umożliwia zrozumienie wspaniałej definicji każdego chrześcijanina: Ten, który miłuje przyjście Jego (2 Tm 4,8). Dla tych miłośników przyjścia Pańskiego chwila nadchodząca to chwila obecna, ona determinuje wszystko, co było i co będzie*³⁴.

Z analizy nauczania społecznego Patriarchatu Moskiewskiego jednoznacznie wynika, iż zasada świeckości państwa nie jest przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną rozpatrywana jako postulat uniemożliwiający współpracę władzy duchowej i świeckiej. Świeckie państwo może i powinno współpracować z Cerkwią, gdyż nie może ono nie zdawać sobie sprawy z roli, jaką odgrywa religia w życiu człowieka. Jednocześnie, zdaniem Patriarchatu Moskiewskiego, zasady świeckości władzy państwowej nie należy interpretować jako nawoływania do całkowitego usunięcia religii ze wszystkich sfer życia danego społeczeństwa czy też odsunięcia organizacji religijnych od wpływu na ważne

bez względu na ich preferencje. Podczas gdy członkami Cerkwi są tylko ci, którzy wierzą w Boga i chcą być częścią Kościoła. Państwo stosuje kary fizyczne, za przestępstwa, które uznane są za karalne w świetle prawa. Cerkiew tymczasem oczekuje od swoich wiernych żalu za grzechy, odwołując się przy tym do nakazu przestrzegania zasad moralnych. Państwo jest wyrazicielem dążeń pewnej grupy czy też grup etnicznych. Cerkiew ma charakter ponadnarodowy. Państwo opiera się na prawie, które ma charakter czasowy, ograniczony, zmienny i często stoi w sprzeczności z ideałami moralnymi. Podczas gdy Cerkiew opiera się na prawie Bożym, które jest wieczne i niezmienne, А. Величко, Церковь, власть и политика, [w:] Православная государственность: 12 писем об Империи, Санкт-Петербург 2003, s. 124-125.

³³ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

³⁴ P. Evdokimov, *Prawosławie...*, s. 326.

decyzje dotyczące społeczeństwa³⁵, co byłoby sprzeczne z założeniem o wtórnym pochodzeniu państwa w odniesieniu do Cerkwi. Zasada świeckości państwa jest w przekonaniu Patriarchatu Moskiewskiego niczym innym jak podziałem określającym sfery działalności zarówno państwa, jak i Cerkwi. Oba podmioty mają różne funkcje i żadne z nich nie powinno przejmować obowiązków drugiego. Cerkiew nie powinna uosabiać władzy państwowej ani wykorzystywać przymiotów tejże władzy, w tym środków administracyjnych, jakimi dysponuje państwo. Jednocześnie Cerkiew ma prawo zwrócić się do państwa z prośbą o wykorzystanie przez nie dostępnych mu środków, w celu obrony interesów Cerkwi. Państwo natomiast nie ma kompetencji do mieszania się w wewnętrzne sprawy władzy kościelnej ani też możliwości zmian w liturgii czy nauce Cerkwi prawosławnej³⁶. Jedyny wyjątek stanowią te sytuacje, kiedy mowa jest o organach i instytucjach cerkiewnych interpretowanych w kategorii osoby prawnej, której działalność w jakimkolwiek stopniu związana jest z działalnością jednego z trzech typów władzy. Jednocześnie Cerkiew oczekuje od władzy świeckiej przestrzegania jej praw³⁷. Państwo i Kościół do realizacji swoich celów używają różnych środków. Władza świecka opiera się na sile materialnej, która dopuszcza również środki przymusu i wykorzystuje do realizacji swoich zamierzeń świeckie idee³⁸. Jak wynika z analizowanego dokumentu, w nauczaniu społecznym Patriarchatu Moskiewskiego duży nacisk położono na funkcję przymusu w państwie, jednocześnie siła ta użyta może być jedynie po to, aby przeciwdziałać złu. Należy zauważyć, iż właśnie ta jego funkcja staje się podstawą do moralnej oceny działań państwa. Inaczej swoje cele realizuje Cerkiew, która za pomocą środków religijno-moralnych stara się kierować duchowym życiem wiernych oraz wypełnić swoją misję³⁹. Jak zauważył Borys Wyczestławcew: *Kościół reprezentuje ideał wolności w Chrystusie, natomiast państwo sprawuje swoją władzę przy użyciu siły zewnętrznej, co jest skutkiem i sposobem postępowania wynikającym z grzechu*⁴⁰.

Bardzo ważnym zagadnieniem poruszonym w nauce społecznej Patriarchatu Moskiewskiego jest problem oddzielenia Cerkwi od państwa. Należy pamiętać o tym, iż po przejęciu władzy bolszewicy dokonali rozdziału Cerkwi od państwa. Jednak działanie to nie miało na celu wyzwolenia prawosławia spod dyktatu państwa, wręcz przeciwnie. W ten sposób Cerkiew traciła swój oficjalny status oraz możliwość otwartego wyrażania opinii, a poprzez nie wpływu na społeczeństwo⁴¹. Inaczej zagadnienie to przedstawia się obecnie. Dzięki oddzieleniu Cerkwi od państwa przed prawosławiem

³⁵ *Основы социальной концепции...III. Церковь и государство...*

³⁶ *Tamże.*

³⁷ *Tamże.*

³⁸ *Tamże.*

³⁹ *Tamże.*

⁴⁰ Б. Вышеславцев, *Проблема власти*, [w:] *Вечное в русской философии*, Нью-Йорк 1955, [online] http://www.odinblago.ru/filosofiya/visheslavcev/visheslavcev_vechnoe/, 2 II 2013.

⁴¹ Więcej na ten temat zob. В. Цыпин, *История Русской Церкви 1917-1997*, [online] <http://krotov.info/history/20/tsypin/tsyp00.html>, 2 III 2013; М. Шкаровский, *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 2010; Д. Поспеловский, *Православная Церковь в истории Руси, России и СССР*, Москва 1996.

otwarły się nowe możliwości wpływu na społeczeństwo w duchu, jakiego do tej pory w prawosławnej tradycji nie wypracowano. Jak podkreślają autorzy dokumentu, rosyjskie prawosławie nie jest związane z państwem, nie stanowią one jednego organizmu⁴². Mogłoby się wydawać, że głoszenie tego postulatu wprowadza sprzeczność wewnętrzną w stosunku do rozważań na temat symfonii obu typów władzy. Jednakże należy zwrócić uwagę na fakt, iż założeniem idei symfonii władzy świeckiej i duchowej był prawosławny charakter tej pierwszej. W związku z niespełnianiem przez współczesne państwo owego warunku Cerkiew, formułując zasadę oddzielenia od państwa, nie sprzeciwiła się głoszonym przez siebie ideom. Cerkiew i państwo nie stanowią jedności. Jeżeli chodzi o głoszenie prawd wiary, rosyjskie prawosławie nie zamierza podlegać ewentualnym naciskom ze strony władzy świeckiej, w tym też takim, które związane są z uznaniem przez władzę innej religii⁴³. Cerkiew głosić ma Prawdę Bożą i nie może w tej kwestii podporządkować się władzy państwowej. Jednocześnie postulat oddzielenia Cerkwi od państwa mówi o tym, że władza religijna, nie utożsamiając się z państwem nie porzuca swoich wiernych, pomagając im, bez względu na charakter władzy państwowej, w osiągnięciu zbawienia⁴⁴. To ostatnie stwierdzenie wyraźnie odnosi się do historycznego doświadczenia Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, która przeżyła kilkadziesiąt lat prześladowań ze strony władzy komunistycznej, a po upadku Związku Radzieckiego znalazła się w przestrzeni będącej pod bardzo dużym wpływem idei sekularyzacji społeczeństwa. Jak zatem słusznie zauważył Igor Pankratow, uzyskanie niezależności Cerkwi od państwa daje tej pierwszej możliwość istnienia w świecie, który odżegnuje się od religii. Daje jej możliwość utrzymania legalnego statusu w świeckim państwie niezależnie od tych warstw społecznych, które są niewierzące bądź też wyznają inną religię⁴⁵. *Podstawy nauki społecznej* pokazują, że Cerkiew doskonale zdaje sobie sprawę z niebezpieczeństwa, jakim jest utrata wolności wynikająca z postrzegania jej jako instytucji państwowej⁴⁶. Oddzielenie Cerkwi od państwa nie oznacza, że prawosławie odgradza się od społeczeństwa, gdyż to ludzie będący częścią społeczeństwa tworzą Ciało Cerkwi⁴⁷. Cerkiew nie powinna być częścią organizmu państwowego, nie powinna rządzić ani też sięgać po miecz. Jednakże jest nierozzerwalnie związana z narodem, zatem uczestniczy w jego historycznych losach⁴⁸.

⁴² *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

⁴³ *Tamże.*

⁴⁴ *Tamże.*

⁴⁵ И. Панкратов, *Церковь и государство в социальной доктрине Русской Православной Церкви*, „Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобочевского. Серия история” 2002, nr 1, s. 148.

⁴⁶ Э. Ананьев, *Социальная концепция Русской Православной Церкви: ответ Церкви на вызовы времени*, „Государство, религия, Церковь в России и за рубежом” 2010, nr 4, s. 58.

⁴⁷ Патриарх Алексий II, *Организаторам, преподавателям и слушателям курсов повышения квалификации для священнослужителей Русской Православной Церкви*, [w:] *тенże, Церковь и духовное возрождение...*, s. 215.

⁴⁸ *Тенże, Слово при открытии второй общецерковной выставки Православная Русь*, [w:] *тенże, Церковь и духовное возрождение...*, s. 219.

Z problemem rozdziału państwa i Cerkwi wiąże się jedna z najważniejszych kwestii przedstawionych w dokumencie, jaką jest zagadnienie lojalności wobec władzy państwowej. Jak podkreślił Konstanty Karras, już dla Greków i Rzymian stało się jasne, że bez względu na okoliczności chrześcijanie nie mogą okazywać całkowitej lojalności obywatelskiej. Jest to naturalne, gdyż nie mogą być absolutnie lojalni wobec jakiegokolwiek władzy świeckiej. Ich lojalność ograniczona jest prawem Bożym, z którego nakazami muszą się liczyć przede wszystkim⁴⁹. W tym stanowisku nic się nie zmieniło od czasów pierwszych chrześcijan. Jak zaznaczono w *Podstawach nauki społecznej: Cerkiew jest lojalna wobec państwa, jednak ponad ową lojalnością stoi zasada, iż Cerkiew ma za zadanie realizować dzieło zbawienia ludzi w każdych okolicznościach i warunkach*⁵⁰. W wypadku, gdy państwo zmusza wiernych i duchowieństwo prawosławne do odstępstwa od wiary w Chrystusa i jego Cerkiew, a także do działań na szkodę ich duchowego rozwoju, Kościół ma prawo do odmowy posłuszeństwa takiej władzy. Chrześcijanin ma prawo do sprzeciwu wobec władzy w sytuacji, gdy ta wymaga od niego wyrzeczenia się własnej religii. Podobnie jest w przypadku Cerkwi, która w okolicznościach, gdy nie może podporządkować się prawu państwowemu, ma możliwość: podjęcia dialogu z władzą, wezwania narodu do wykorzystania dostępnych mu środków w celu wpływu na władzę państwową, jak również poproszenia o mediację ze strony organizacji międzynarodowych, a także wezwania narodu do pokojowego obywatelskiego sprzeciwu wobec władzy⁵¹. Postulat jawnego nieposłuszeństwa wobec władzy świeckiej został oficjalnie ogłoszony właśnie w *Podstawach nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*. Nie jest on niczym nowym w tradycji prawosławnej, która już niejednokrotnie odwoływała się do niego w przeszłości⁵². Jednak jego częściowe nowatorstwo polega na tym, iż po raz pierwszy został on ogłoszony publicznie. Lojalność w odniesieniu do państwa w przypadku duchowieństwa Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej określona jest przez wierność misji prowadzącej do zbawienia ludzi. Natomiast, jak podkreślono w dokumencie, we współczesnym świecie misja ta jest coraz bardziej ograniczana przez władzę państwową, wprowadzającą w miejsce tego, aby wśród swoich obywateli propagować prawdy religijne, zasadę wolności sumienia, która w rzeczywistości świadczy o coraz wyraźniejszym oddaleniu władzy państwowej od wiary⁵³. Instytucja państwa i zajmowana przez nią postawa w sprawach religii i światopoglądu nie stoi w sprzeczności ze stanowiskiem prawosławia w sprawie pozycji Cerkwi w społeczeństwie. Cerkiew ma obowiązek zwracania uwagi państwa na niedopuszczalność rozprzestrzeniania idei i działań prowadzących do absolutnej kontroli nad życiem człowieka czy też takich, które stałyby w sprzeczności z zasadami moralności zarówno w sferze osobistej, jak i rodzinnej i społecznej. Władza nie powinna także dopuszczać do propagowania idei ob-

⁴⁹ К. Каррас, *Святая Троица, Церковь и политика...*, s. 167.

⁵⁰ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

⁵¹ *Там же.*

⁵² Więcej na ten temat zob. В. Вальденберг, *Древнерусские учения о пределах царской власти*, Москва 2006.

⁵³ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

rażających uczucia religijne czy też wartości kulturowo-duchowe, które ważne są dla niezależności i samoświadomości danego narodu⁵⁴.

Bardzo ważnym aspektem pozycji społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej jest wysunięty przez nią w *Podstawach nauki społecznej* postulat dotyczący oczekiwania na pomoc ze strony państwa w wypełnianiu zadań Cerkwi w odniesieniu do społeczeństwa. Autorzy *Podstaw nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej* wydzieliли szereg sfer współpracy władzy duchowej i świeckiej. Owa współpraca dotyczy tych dziedzin, które mają wpływ na dobro Cerkwi, osoby i społeczeństwa. Takie uszeregowanie jest odzwierciedleniem głównych założeń nauki społecznej Patriarchatu Moskiewskiego, gdzie na pierwszym miejscu mamy stosunek do Cerkwi, jako ciała Chrystusowego, potem relację do człowieka, jako osoby stworzonej na obraz i podobieństwo Boże, a dopiero na trzecim miejscu znajduje się społeczeństwo. Cerkiew, współpracując z państwem, realizuje swoją zbawczą misję, gdyż dzięki temu ma ona realny wpływ na różne sfery życia człowieka, w tym również te, które są przedmiotem zainteresowania państwa. Jednakże Cerkiew nie podlega w tej kwestii dyktatowi władzy świeckiej, a jej działania muszą być zgodne z prawem kanonicznym i prawosławnym nauczaniem. Cerkiew i państwo działają wspólnie na arenie międzynarodowej, w kwestiach współpracy pomiędzy państwami i narodami oraz przy okazji negocjacji pokojowych. Razem dbają o obronę zasad moralnych, którymi kierować powinno się społeczeństwo, koordynują działania na rzecz rozwoju systemu oświaty i głównych założeń procesu wychowania, w tym opracowują wspólne inicjatywy na rzecz ochrony rodziny, macierzyństwa, poprawy warunków materialnych, razem podejmują akcje o charakterze charytatywnym, dbają o ochronę i rozwój dziedzictwa kulturowego, rozwój nauki, a także wspólnie wspierają rozkwit działalności kulturalnej, podejmują dialog w celu wypracowania nowych uregulowań prawnych w sferach szczególnie istotnych dla Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej i jej wiernych, realizują inicjatywy na rzecz poprawy warunków życia i rozwoju duchowego osób skazanych na karę pozbawienia wolności. Wyrazem patriotycznego charakteru analizowanego dokumentu, obok odwołania do tradycji kulturowej i historii Rosji, jest zwrócenie uwagi na konieczność współpracy państwa i Cerkwi w opiece nad żołnierzami. Patriarchat Moskiewski i władza świecka powinny współpracować także w sferze działalności mediów, rozwiązywania problemów ekonomicznych, jak również ochrony środowiska. Ważnym zadaniem, jakie Rosyjska Cerkiew Prawosławna stawia przed państwem, jest współpraca na rzecz przeciwdziałania rozwojowi sekt stanowiących zagrożenie dla społeczeństwa⁵⁵.

Rosyjska Cerkiew Prawosławna, uznając podział władzy na ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą wszystkich szczebli, stara się określić specyfikę swoich relacji z każdym typem władzy. Relacje z władzą ustawodawczą powinny opierać się na dialogu Cerkwi i ustawodawców w kwestiach: udoskonalania prawa dotyczącego życia Cerkwi, współpracy Patriarchatu Moskiewskiego i państwa w sferach życia społecznego będących przedmiotem zainteresowania Cerkwi, jak również takiej działalności władzy

⁵⁴ *Tamże.*

⁵⁵ *Tamże.*

ustawodawczej, która nie dotyczy bezpośrednio tworzonego prawa⁵⁶. Rosyjska Cerkiew Prawosławna zakłada w swoim nauczaniu społecznym wejście w relacje z władzą wykonawczą w sytuacjach dotyczących podejmowanych przez tę władzę decyzji odnoszących się do życia Cerkwi, współpracy między Cerkwią i państwem oraz tych sfer życia społecznego, które wchodzą w zakres spraw, jakie Patriarchat Moskiewski zdecydował się otoczyć szczególną troską. W związku z tym Rosyjska Cerkiew Prawosławna gotowa jest podtrzymywać kontakty z władzą wykonawczą zarówno na poziomie lokalnym, jak i centralnym; w tym także z tymi, które odpowiedzialne są za nadzór nad przestrzeganiem przez organizacje religijne prawa⁵⁷. Ostatnim omawianym w *Podstawach nauki społecznej* elementem relacji z władzą są kontakty Cerkwi i władzy sądowniczej. W tym przypadku Patriarchat Moskiewski ściśle wyznaczył granice wzajemnych kontaktów. Jedynym przykładem kontaktów Cerkwi i władzy sądowniczej powinno być ewentualne reprezentowanie Cerkwi w sądzie, gdyby zdarzyła się taka konieczność. Jednocześnie do takiej reprezentacji, poza szczególnymi przypadkami, wyznaczane są osoby świeckie na podstawie specjalnych pełnomocnictw od hierarchów cerkiewnych odpowiedniego poziomu. Spory dotyczące wewnętrznych spraw Cerkwi nie są poddawane pod rozpatrzenie świeckiego sądu. Natomiast konflikty Cerkwi z przedstawicielami innych konfesji bądź sekt mogą być przedmiotem spraw sądowych, jednakże tylko i wyłącznie w przypadku, gdy nie dotyczą one nauczania Cerkwi. Jednocześnie wyraźnie zaznaczono, iż Rosyjska Cerkiew Prawosławna nie miesza się w wypełnianie przez władzę sądowniczą spoczywających na niej obowiązków⁵⁸. Należy zauważyć, iż przywołany spis sfer współpracy Cerkwi i państwa odnosi się do obecnego etapu historycznego i wraz ze zmianą formy państwowości może się poszerzać bądź zwężać w zależności od ewolucji charakteru władzy świeckiej i wartości, na jakich opierać będzie się ów nowy system. Co niezwykle istotne, Patriarchat Moskiewski wyraził przekonanie, iż państwo przy realizacji swojej polityki wyznaniowej uwzględniać będzie liczbę wiernych danej organizacji religijnej, jej znaczenie dla kultury narodu oraz jego życia duchowego i na tej podstawie ustalać będzie zasięg podejmowanych wspólnie działań⁵⁹. Zdaniem patriarchy Aleksego II prawdziwie patriotyczna władza państwowa to władza, która myśli o swoim narodzie nie tylko w kategorii ludności zamieszkującej dane terytorium, ale też w kategorii jednej duchowej i kulturowej wspólnoty, o narodzie w pełnym tego słowa znaczeniu. Taka władza dążyć będzie do współpracy z Cerkwią, jako najwierniejszym obrońcą i wyrazicielem prawdziwej świadomości narodowej, duchowej orientacji⁶⁰. Ostatnim elementem relacji z władzą świecką jest w *Podstawach nauki społecznej* odwołanie do tradycyjnego prawa, jakie przysługuje dostojnikom cerkiewnym. Jest nim tzw. *pieczętowanie*, które na obecnym etapie relacji Cerkiew–państwo zakłada możliwość skierowania ustnej lub pisemnej prośby przesłanej przez instancje cerkiewne

⁵⁶ *Tamże.*

⁵⁷ *Tamże.*

⁵⁸ *Tamże.*

⁵⁹ *Tamże.*

⁶⁰ Патриарх Алексий II, *Обращение к участникам...*, s. 214.

na ręce organów władzy państwowej różnego szczebla⁶¹. Cerkiew może w ten sposób bronić zarówno pojedynczego człowieka, jak i całych grup wiernych⁶². W ten sposób Patriarchat Moskiewski nie tylko odwołuje się do tradycji kulturowej, ale również podkreśla swoje obowiązki względem społeczeństwa i tradycyjne prawa, jakie przysługują mu w kontaktach z władzą państwową.

W dokumencie podkreślono, iż wszelkie kontakty duchowieństwa z władzą realizowane mogą być jedynie w sytuacji, gdy zgodę na nie wyrazili przedstawiciele wyższej hierarchii cerkiewnej. Patriarchat Moskiewski wyznacza wyraźną hierarchię kontaktów duchowieństwa z władzą w zależności od poziomu regionalizacji owych kontaktów. Rozmowy z przedstawicielami władzy państwowej na szczeblu federalnym mogą być prowadzone jedynie przez patriarchę, Świętobliwy Synod lub specjalnie wyznaczonego w tym celu przedstawiciela⁶³.

Podjmując rozważania na temat relacji Cerkwi i państwa, Patriarchat Moskiewski nie mógł pominąć zagadnienia ustroju państwowego. Problem ten jest przedmiotem analizy przeprowadzonej przez autorów *Podstaw nauki społecznej*. Ich zdaniem podstawę stanowi założenie, iż władza świecka nie może ulegać fałszywej sakralizacji, która doprowadziłaby do upadku społeczeństwa. Wspólnota społeczna, rozwijając się, przyjmuje określony typ ustroju państwowego⁶⁴. Patriarchat Moskiewski nie może narzucać społeczeństwu swojej wizji ustroju politycznego, wręcz przeciwnie – zgadza się on z wolnym wyborem dokonany przez ludzi, podobnie jak to było w przypadku, gdy Bóg pozwolił ludowi Izraela dokonać wyboru władzy świeckiej. Autorzy dokumentu podkreślają, iż władza świecka w jej pierwotnej formie opierała się na autorytecie duchowym, który zasadał się na sankcji sprawowania władzy danej przez samego Boga. Już poprzez ustanowienie monarchii ludzie pokazali, że coraz bardziej oddalają się od Boga, gdyż chociaż władza nadal nadawana była przez Boga, to jednocześnie stosowała ona środki przymusu, w miejsce autorytetu duchowego⁶⁵. Prawosławne pojmowanie władzy duchowej odnosi się do pojęcia autorytetu, które nie oznacza rządzenia ludźmi, sprawowania nad nimi władzy za pomocą środków przymusu bezpośredniego⁶⁶, takie środki stosowane są przez władzę świecką. Wraz z postępującym zeświecczeniem państwa zmieniał się również system polityczny. Odwołania historyczne w *Podstawach nauki społecznej* ustalają, jak zauważył Bogdan Wowczenko, określoną hierarchię władzy. I tak, na pierwszym miejscu znalazł się okres sędziów, potem system monarchii, aby w końcu przejść do współczesnych demokracji⁶⁷. Przypisując każdemu z nich konkretne cechy, Rosyjska

⁶¹ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

⁶² Tradycja *pieczęlowanija* sięga jeszcze okresu staroruskiego, kiedy to wyżsi dostojnicy cerkiewni występowali do władcy w obronie skazańców i osób, które popadły w nielaskę u cara. Tradycja ta przerwana została przez Piotra I, który odrzucił prośbę patriarchy Hadriana o ułaskawienie skazanych na śmierć strzelców.

⁶³ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

⁶⁴ *Tamże.*

⁶⁵ *Tamże.*

⁶⁶ K. Каррас, *Святая Троица, Церковь и политика...*, s. 173.

⁶⁷ Б. Вовченко, *Церковь и государство...*, s. 8.

Cerkiew Prawosławna starała się pokazać, w jaki sposób łączą się one z etapami w rozwoju społeczeństw⁶⁸. Każdy kolejny etap zastępowany był przez następny, w którym religia odgrywała coraz mniejszą rolę. A zatem słuszne wydaje się stwierdzenie, iż nauczanie społeczne Patriarchatu Moskiewskiego pokazało odwrotną perspektywę, gdzie coraz doskonalsze formy państwowości stają się formami coraz bardziej wypaczonymi i ulegającą rzeczywistej degradacji. Powrót do formy pierwotnej zakładałby zaniknięcie polityki i władzy świeckiej jako takiej. W ten sposób Rosyjska Cerkiew Prawosławna dokonuje swoistej krytyki współczesnych systemów politycznych, które opierając się na sekularnej idei, odrzucając Boga, starają się odżegnać od religijnej sankcji swoich działań, a jednocześnie zaobserwować można proces sakralizacji idei leżących u podstaw budowania danego systemu. W żadnym wypadku nie ma tu jednak mowy o nawoływaniu do anarchii, gdyż jak zaznacza Patriarchat Moskiewski, anarchia jest sprzeczna z chrześcijańskim światopoglądem⁶⁹. Nauczanie społeczne Patriarchatu Moskiewskiego skupia się na zagadnieniu fałszywej sankcji religijnej. Otóż w sytuacji, gdy ustroj polityczny aspiruje do rangi władzy usankcjonowanej przez Boga i wbrew woli społeczeństwa, które znajduje się na nieodpowiednim etapie rozwoju duchowego, stara się narzucić ludziom taki punkt widzenia na władzę, wtedy szerzone jest jedynie kłamstwo i obłuda. Działania tego typu prowadzą do degradacji znaczenia autorytetu duchowego i wypaczenia samej idei⁷⁰. Patriarchat Moskiewski nie wyklucza jednakże, iż współcześnie istnieje możliwość takiego rozwoju duchowego wiernych, który mógłby doprowadzić do przeniesienia niektórych aspektów życia Cerkwi na niwę działalności politycznej. Jednak taka możliwość zaistnieje tylko wtedy, gdy ustroj polityczny opierać się będzie w większej mierze na wartościach religijnych. Jednocześnie, co podkreślono w nauczaniu społecznym Patriarchatu Moskiewskiego, *Rosyjska Cerkiew Prawosławna nie może być inicjatorem zmian w ustroju politycznym państwa, gdyż najważniejsze dla niej są nie zewnętrzne formy organizacji państwa, a stan duchowy wiernych*⁷¹. Warto zauważyć, iż nauka społeczna Watykanu zwraca się w stronę demokracji jako systemu rządów, który najpełniej wyraża sprawiedliwość społeczną, czego nie ma w *Podstawach nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*. Podstawowym założeniem jest tu stwierdzenie, iż państwo powinno budować swój wzrost na podstawie dobra i prawdy, aby w ten sposób zabezpieczyć rozwój zarówno materialny, jak i duchowy swoich obywateli.

Jednocześnie *Podstawy nauki społecznej* określają szereg sytuacji, w których niemożliwa staje się współpraca władz cerkiewnych i świeckich, należą do nich m.in.: walka polityczna i propaganda przedwyborcza, prowadzenie wojen, działalność wywiadowcza. Niedopuszczalne jest także pełnienie przez duchowieństwo Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej funkcji w organach przedstawicielskich różnego szczebla, jak również praca w administracji publicznej⁷².

⁶⁸ *Основы социальной концепции... III. Церковь и государство...*

⁶⁹ *Tamże.*

⁷⁰ *Tamże.*

⁷¹ *Tamże.*

⁷² *Tamże.*

Można by zatem pytać, czy w związku z wypracowanym przez Patriarchat Moskiewski dokumentem wpływ Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej na państwo nie będzie zbyt duży. Odpowiedzi na tak postawione pytanie udzielił metropolita Antoni Chrapowicki, który zaznaczył: *Owszem, taki wpływ będzie. Jednak to nie Cerkiew, a samo państwo będzie w sposób wolny i tak długo, jak będzie chciało kierować się właściwymi celami. Wpływać na niego będzie nie sama Cerkiew, a jedynie ta treść, którą ona wniesie w życie. Cerkiew zaś sama pozostanie królestwem nie z tego świata*⁷³. Jego zdaniem harmonijna realizacja współpracy władzy duchowej i świeckiej opierać się będzie na dobrowolnym uczestnictwie w dialogu, pozwalającym każdej ze stron zachować niezależność i realizować te zadania, które wychodzą poza obręb wzajemnych relacji.

Podsumowując powyższe rozważania, należy zauważyć, iż koncepcja wypracowana przez Rosyjską Cerkiew Prawosławną ma bardzo duże znaczenie w świetle podjętych prób ułożenia na nowo relacji władzy świeckiej i duchowej w Federacji Rosyjskiej. Jak słusznie zauważył Aleksandr Jeremin, nauczanie społeczne Patriarchatu Moskiewskiego wyraźnie pokazuje, że Rosyjska Cerkiew Prawosławna nie stara się uczestniczyć w realnej polityce. Stawia się na pozycji duchowego autorytetu; jednym z jego zadań jest zachowanie tradycji i norm moralnym, na których opiera się społeczeństwo⁷⁴. Jednocześnie przyznaje sobie prawo do zabierania głosu w sprawach istotnych dla wiernych, odwołując się przy tym zarówno do swojego nauczania, jak i tradycji kulturowej Rosji. I chociaż wydawać by się mogło, że o relacjach Cerkwi i państwa powiedziane zostało już wiele, to nauczanie społeczne Patriarchatu Moskiewskiego wnosi cały szereg nowych problemów, stawiając jednocześnie kropkę nad i w kwestiach, które od lat wymagały szerszego omówienia, co stanowi interesujące połączenie nowatorstwa i tradycjonalizmu, świadczące o niezwykłej żywotności rosyjskiego prawosławia. Co istotne, elementem charakterystycznym analizowanych *Podstaw nauki społecznej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej* są nie tylko rozważania teoretyczne, ale również propozycje konkretnych rozwiązań przedstawionych problemów, a to, jak się wydaje, sprzyja podjęciu dialogu i pozwala lepiej zrozumieć złożoność relacji władzy duchowej i świeckiej w Rosji zarówno w przeszłości, jak i obecnie.

BIBLIOGRAFIA

Алексий II патриарх, *Церковь и духовное возрождение России*, Москва 2005.

Ананьев Э., *Социальная концепция Русской Православной Церкви: ответ Церкви на вызовы времени*, „Государство, религия, Церковь в России и за рубежом” 2010, nr 4.

Антоний (Храповицкий) митрополит, *Избранные труды, письма, материалы*, Москва 2007.

⁷³ Митрополит Антоний (Храповицкий), *Превосходство православия над учением папизма...*, s. 401.

⁷⁴ А. Еремин, *Православное восприятие государства и общества современной России в свете социальной концепции Русской Православной Церкви*, „Ярославский педагогический вестник” 2012, т. 1, nr 2, s. 55.

- Цыпин В., *История Русской Церкви 1917-1997*, [online] <http://krotov.info/history/20/tsypin/tsyp00.html>.
- Двадцать лет религиозной свободы в России*, red. А. Малашенко, С. Филатов, Москва 2009.
- Evdokimov P., *Prawosławie*, przeł. J. Klinger, Warszawa 2003.
- Еремин А., *Православное восприятие государства и общества современной России в свете социальной концепции Русской Православной Церкви*, „Ярославский педагогический вестник” 2012, т. 1, nr 2.
- Каррас К., *Святая Троица, Церковь и политика в светском обществе*, [w:] *Православие в современном мире*, Санкт-Петербург 2005.
- Кирилл патриарх, *Доклад митрополита Смоленского и Калининградского Кирилла председателя Отдела внешних церковных сношений Московского Патриархата на Юбилейном Архиерейском Соборе Русской Православной Церкви об „Основах социальной концепции Русской Православной Церкви” (15 августа 2000 года)*, [online] <http://lib.eparhia-saratov.ru/books/noauthor/basics/18.html>.
- Кирилл патриарх, *Сила нации в силе духа. Книга размышлений Святейшего Патриарха Кирилла*, Минск 2009.
- Kowalska H., *Kultura staroruska. Tradycja i zmiana*, Kraków 1998, *Prace Katedry Literatury i Kultury Rosyjskiej Uniwersytetu Jagiellońskiego*, 2.
- Kowalska H., *Współczesne dzieje i problemy Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej*, [w:] *Życie religijne i duchowość współczesnych Słowian*, red. L. Suchanek, Kraków 2002, *Prace Komisji Kultury Słowian*, t. 2.
- Literatura staroruska. Antologia*, oprac. W. Jakubowski, R. Łużny, Warszawa 1971.
- Mantzaridis G., *Grundlinien Christlicher Ethik*, St. Ottilien 1998.
- Маслова И., *Совет по делам религий при совете министров СССР и Русская Православная Церковь*, [online] http://www.coramdeo.ru/Sovet_po_delam_religii_pri-1.html.
- Материалы и документы по истории отношений между государством и Церковью*, red. Г. Штриккер, Москва 1995.
- Основы социальной концепции Русской Православной Церкви. III. Церковь и государство*, [online] <http://www.mospat.ru/ru/documents/social-concepts/iii/>.
- Панкратов И., *Церковь и государство в социальной доктрине Русской Православной Церкви*, „Вестник Нижегородского государственного университета им. Н. И. Лобочевского. Серия история” 2002, nr 1.
- Поспеловский Д., *Православная Церковь в истории Руси, России и СССР*, Москва 1996.
- Религия и российской многообразии*, red. С. Филатов, Москва 2011.
- Suchanek L., *Literatura i kultura staroruska*, Wrocław 1980, *Nauka dla Wszystkich*, nr 314.
- Шкаровский М., *Русская Православная Церковь в XX веке*, Москва 2010.
- Вальденберг В., *Древнерусские учения о пределах царской власти*, Москва 2006.
- Величко А., *Церковь, власть и политика*, [w:] *Православная государственность: 12 писем об Империи*, Санкт-Петербург 2003.
- Вениамин (Новик) игумен, *Социальное учение православной Церкви*, „Религия и право” 2000, nr 5.

Вовченко Б., *Церковь и государство в социальной концепции Русской Православной Церкви*, „Государственное управление. Электронный вестник” 2010, nr 23, [online] <http://e-journal.spa.msu.ru/images/File/2010/23/Vovchenko.pdf>.

Вышеславцев Б., *Проблема власти*, [w:] *Вечное в русской философии*, Нью-Йорк 1955, [online] http://www.odinblago.ru/filosofiya/visheslavcev/visheslavcev_vechnoe/.

Mgr Daria JANOWIEC – doktorantka w Instytucie Rosji i Europy Wschodniej Uniwersytetu Jagiellońskiego. Absolwentka kulturoznawstwa, specjalność: roszoznawstwo na UJ oraz filologii rosyjskiej w Państwowej Wyższej Szkole Zawodowej w Oświęcimiu. Interesuje się problematyką współczesnej Rosyjskiej Cerkwi Prawosławnej, jej relacji z państwem i społeczeństwem, wpływu Patriarchatu Moskiewskiego na kulturę po upadku Związku Radzieckiego oraz tradycji relacji kultury rosyjskiej i prawosławia.